

KİLİSE, FAİZ, KAPİTALİZM: GÜNAHTAN MEŞRUIYETE SANCILI BİR GEÇİŞİN ANATOMİSİ

Emin Ertürk¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2469-4417

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Batı Kilise geleneğinin faize bakışının nasıl geliştiğini ve tutumunun nasıl değiştiğini ortaya koymaktır. Faiz oranlarında sınırlayıcı uygulamalara Sümerlerden beri rastlanmaktadır. Eski Yunan'da ve Roma'da da aynı sınırlamalar vardır. Ancak faiz yaşağının uygulanması Kitab-ı Mukaddesle, Kilise geleneğinde yerini almıştır. Aquina'lı Thomas'a kadar katı yasaklarla gelinmiş, ilk doktriner gedik onunla açıldıktan sonra Luther ve Calvin'le ortaya çıkan yeni kiliselerle devam etmiştir. 15. yüzyıldan sonra hızlı iktisadi gelişme ve gelişen bankacılık karşısında yaşağın doktriner gücü zayıflamıştır. Düşüncenin dinden kopuşunu temsil eden rasyonel aydınlanma dönemi Skolastik dönemin yaşağına önemli düşünürleriyle darbe vurmuş, faizin güçlü savunucuları ortaya çıkmıştır. Burjuvazi ve onunla gelişen kapitalizm karşısında hem kilise doktrini hem de Skolastik düşünce yenilmiş, 20. yy'a gelindiğinde, 16. yy'a kadar kilisenin faiz yaşağının takipçi ve uygulayıcısı olan laik otorite günah savunucusu olmaktan vazgeçmiştir. Aydınlanma döneminden başlayarak doktriner gelişimini tamamlayan iktisat disiplini de faizi günah olarak görme yerine bir politika aracı rolüne oturtmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Faiz, Riba, Kapitalizm, Skolastik düşünce, Kilise*

¹ Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İ. İ. B. Fakültesi Öğretim Üyesi. Bursa/Türkiye.

E-posta: eerturk@uludag.edu.tr

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi © Cilt: 8 Yıl: 8 Sayı:20 (2019/1)

ISSN: 2147-3668 – E-ISSN: 2587 – 103X

CHURCH, INTEREST, CAPITALISM: ANATOMY OF A PAINFUL TRANSITION FROM SIN TO LEGITIMACY

Emin Ertürk

ABSTRACT

The aim of this study is to explain of usury prohibition historically in the tradition of the West, especially in the history of the Catholicism. This study shows that there were some limits in usury dated from calcolitic era to Athen and Rome in different levels. Doctriner prohibition of usury came out with religious orders. First doctriner development has declared by Skolastik thinker Thomas Aquina. However the base of doctriner prohibition has weakened by Protestantism and Calvenism and economic developments, especially in trade and banking areas. In addition to these, secular authorities also have gave up to behave as a police behind of the usury prohibition. After Industrial Revolution in the nineteenth and twentieth century, usury prohibition has ended up economically, but it continued being as religious and individual matter. "Usury" also has become "interest". Usury is not a matter of institutional prohibition now in capitalist world, but is a part of economic policy applications performed by central banks or governments.

Keywords: *Interest, Usury, Capitalism, Scholastic philosophy, Catholicism Consils*

Giriş

Kişilerin sahip oldukları maldan yahut paradan, başkaları lehine vazgeçmeleri bir yana, ayrı kalmalarının bile onlarda yarattığı eksikliği, gerilimi, mahrumiyeti nasıl giderecekleri kendileri için hep problem olmuştur (Brook, 2007, s. 10). Bu problemin giderilmesinin iki yolu olabilir. Bunlardan biri fazlasıyla geri almak, ikincisi ise bağışlamanın huzurunu duymaktır. Birincinin de iki şekli bilinmektedir. Biri, kişinin ayrı kaldığı şeye önceden kararlaştırılmamış bir oran veya miktar fazlası ile tekrar kavuşmasıdır. İkinci yol ise önceden kararlaştırılmış bir oran veya miktar fazlasıyla geri almaktır. Bu ikinci yol mahrumiyetin tazminini de ifade eder. Meşruyet arayışına konu olan bu alan üzerinde ilk çağlardan beri dinler hüküm vermiş ve düşünürler fikir ileri sürmüşlerdir. İnsanı sahip olduğundan ayırmanın maddi zorluğu bir yana psikolojik zorlukları da vardır ve bu zorluğun kaynağı bencil beşerî duygulardır. Gerçekten de savaşların, kavgaların, davaların temelinde çokça bu bağışlamayı engelleyen nefsin hükmettiği duygular vardır. Bu duyguları yöneten de mal ve imkân düşkünü nefistir. Bazen fazla olarak geri alınsa bile, yine de tatmin olunmayabilir (Çağatay,1971, s.1). Birinci yolu uygulamak nefis taşıyan insana ağır gelmesine rağmen, çevremizde adeta başkaları için yaşayan insanların olduğunu da biliyoruz. Genel kitle birinci şıkta yer aldığı için ikincisi toplumsal gerilimleri önleme aracı olarak tavsiye edilmiştir. Bu makalede çeşitli dillerde aynı manaya gelen karşılıkları bulunan, karşılıksız vermeme, bağışlamamayı, karşılık beklemeyi, yani faizin geçmişi gözden geçirilecek ve hali analiz edilecektir. Önce kelime ve kavram analizi yapılacaktır. Sonra M.Ö.'den başlayarak faize bakışın tarihi üzerinde durulacak, faiz yasağının bir tarihi verilecektir. Ardından, Kilise'de, Kapitalizmin gelişimiyle yaratılan doktriner dönüşümle paralel bir faizi hoş görme sürecinin nasıl ve neden ortaya çıktığını incelenecektir. Bunu takip eden bir gayretle, iktisatta faizin hem düşünsel, hem de politika aleti olarak neyi ifade ettiği tartışılacaktır. İslâm'da faiz konusunu başka bir çalışmaya bıraktığımız için burada ele alınmayacaktır (Visser and MacIntosh, 1998, s.2-3)².

Kelime ve Kavram

Bizim dilimize faiz, Arapça'dan geçmiş olup, kelime olarak suyun taşması, etrafa yayılması, fazla, yüzde, artmak gibi anlamlara gelir. Kavram olarak ise

² Visser ve MacIntosh'un çalışmasında Kilise ile İslâm'ın faize bakışı konusunda mukayeseli analizlere de başvurulmaktadır.

borç verilen bir şeyin iadesinde anaparaya veya mala yapılan şartlı reel ilavedir. Bu anlamda meselenin tarihi, faizin sadece para ile ilgili olmadığını, mallarda da cereyan ettiğini bize göstermektedir. Kur'an'da geçen riba kelimesi de aynı anlamı ifade etmesine rağmen, kavram olarak ölçüsüz, kat kat fazla olarak borca yapılan reel ilaveyi ifade eder. Özellikle Cahiliye Arapları arasında kelime, ödeme gücü olmayıp, borcunu zamanında eda edemeyene borcun katlanarak ve vade uzatılarak tekrar yüklenmesi anlamına gelirdi. Ancak İslâm hukuk geleneği faizle ribayı nadiren ayırmıştır (Rahman, 1964, s. 1-3).

Bu arada faizin veya ribanın konumunun da tartışıldığını belirtmek gerekir (Rahman, 1964, s.3-4). Peygamberin bir hadisine dayanarak ribayı altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzdan oluşan altı maddeyle sınırlayanlar olduğu gibi, sayıyı bütün mallara teşmil edenler de vardır. Yukarıda zikredilen 6 maddenin ikisinin zaten para yahut paranın kaynağı olduğu, diğer 4 maddenin de geçimlik maddeler olduğu açıktır. Tartışmada borcun kime ne amaçla verildiği de riba tanımını ve kavramını etkilemektedir. Özellikle Kitab-ı Mukaddes geleneği 16. yy'dan bu yana tartışmalarını bu çizgide yürütmüştür. Bir yandan, "Usury yani riba, fakire verileden alınan fazlalıktır." denildiği gibi, diğer taraftan ticari faaliyet dolayısıyla bir tüccara verilen borçtan fazlalık alınmasını riba saymayanlar da vardır. Konu üzerinde ileriki satırlarda ayrıntılı olarak durulacaktır.

Ribayı (usury) kavramlaştırmalarda Hristiyanlık ve kilise geleneği de ilginç ipuçları vermektedir (Elliot, 1902, s.13-17; Persky(2007, s.227). Usury olarak İngilizce'ye Latince'den geçen ve bu haliyle ribaya karşılık gelen kelime, interest olarak kullanımıyla faizi karşılamaktadır. Interest de Latince'dir. Usury veya usura Eski Ahit Yunanca'ya çevrilirken "tokos"la karşılanmıştır. İbranice'de ısırma anlamına gelen "naesek" riba anlamını karşılarken, terbit de artma, çoğalma anlamıyla faizi ya da interest'i karşılamaktadır. Yahudilerin Romalılarla teması, kelime karşılıklarını çeşitlendirmiş, parayı ödünç verme karşılığı olarak foenus ve usuarı'yi kullanıma sokmuştur. Pagan Roma'da borçlara ilave fazlalık bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Roma hukukunda borçlanılan mallara uygulanan fazlaya da mutuuum (meum= mine; tuum=yours) deniliyordu. Bu kelime de usura'ya dönüşmüş ve kilise hukukuna (Corpus Iuris Canonici, CIC) girmiştir. İfade bolluk, artma, fazlalık, ziyade, çoğalma anlamlarını ifade ile Kilise ıttilaında yerini almıştır (Kurt, 2014)). Usury'nin parçayı ısırarak koparmak anlamına geldiğini de belirtmek gerekir. Derrida faizi hiçbir şeyin karşılığı olmayan bir fazlalık veya fark olarak ifade eder (Hawkes, 2010, s.10) ve devamla onu sürekli kendini üreten bir değişim

değeri sayar. Düşünceleri Aristo, Eflatun ve semavi dinlere dayanan bütün düşünürler, faizi ontolojik olarak saçma, ahlaken ise müstekreh görmüşlerdir. Yasak olmasının temel sebebi de bu anlam ve karşılıksızlığı olmasıdır.

Faiz ve Faiz Yasağı

Adli ve ahlaki olduğu gibi ekonomik nedenlerle de faiz, riba, usura, mutuum 4 bin yıl öncesinden beri yasak muamelesi görmektedir. Sümerlerde de faizle ilgili uygulama ve yasak örneklerine rastlanmaktadır (Vincent, 2014, s.8). Bu dönemde toprağı özellikle ekip biçmede, verimlilikte, üretimde, ihtiyaç olan tohumlar borçlanıldığında fazlalık talep ediliyordu. O zamanki sermaye tarımsal araçlar ve tohumlardı. O nedenle faiz uygulamasını M.Ö. 8000 yıllarına yani Neolitik döneme taşıyanlar da vardır (Vincent, 2014, s.2-3). Hint dinlerinde M.Ö. 2000'li yıllardan beri faiz ahlaken yasaklandığı gibi Hammurabi Kanunlarında da yasaklanmıştır. Demek ki, faiz uygulamaları rahatsız edici niteliği ile o zamanda da biliniyordu. Bu yasaklarda ahlakın öne çıktığını söyleyebiliriz; ancak kaynaklar bize, Fransa'da müzede bulunan Hammurabi Kanun yazıtlarına göre M.Ö. 1793-1750'ye tarihlenerek, tüketim mallarında, özellikle toprak ürünlerinde ortalama %20 oranında uygulanan faizin, bu orandan fazla alınması yasaktı. Tohumda %33, parada %20 oranı üst sınır olarak belirlenmişti. Böylece sermayedarın duygu dünyasını hırpalamadan bir faiz yasağının uygulandığını, faizin yüksekliğinin yasak olduğunu da anlaşılmaktadır. Daha sonraki uygulamalarda da genellikle faizin yüksekliğinin yasak olduğu görülecektir³. Hangi düzeyin yüksek olduğuna, yaşanan deneyimle karar verildiği açıktır. O dönemde nitelikli iktisat bilgisi henüz yoktu. Mesela M.Ö. 594 yılında Atina nüfusunun büyük bir kısmı ağır borç yükü altındaydı. Pek çok Atinalı bu yüzden hem topraklarını kaybetmiş hem de alacaklılarının kölesi olmuştu. Kral Solon'un bu duruma bir çözüm üretmesi istendi. Solon toprak borçlarının tamamını sildi ve bu sebeple oluşan köleliği yasakladı. Bununla da kalmadı, faizin legal sınırlarını da kaldırdı (Vincent, 2014, s.8).

Roma İmparatorluğu'nda da faizin fazlası yasaktı. M.Ö. 347-345 yıllarında son Cumhuriyet döneminde uygulanan oran %4-%12 arasında değişmekteydi (Birnie, 1958). Justinyen zamanında Roma hukukuna önemli içerik kazandıran ve Justinyen kodeksi olarak bilinen ve 533'de yürürlüğe konulan yasal

³ O dönemlerde zikredilen faiz oranlarının reel faiz oranı olduğunu, yani borçlanılan malın fazla ile iadesi, veya altın veya gümüş paranın reel fazla ile iadesi olduğunu belirtmek gerekir. Henüz itibari para ortada yoktur.

düzende faiz oranlarının %6-%14 arasında, duruma göre değişen düzeylerde uygulanmaktaydı. Denizcilikte %12, fakire verilen borçlarda %6, ticari borçlarda %14 oranları, uygulanan yaygın oranlardı. Çok katı yasakların olmadığı bu sınırların, yine üst sınırlar olduğunu belirtmek gerekir. Fakirlere düşük oran uygulanması ahlaki, ticarete oranın yüksek tutulması da ekonomik gerekçe olarak görülebilir. Yani faiz geçici kaynak mahrumiyetinin bir anlamda tazmini olarak dikkate alınabilir. Ancak idari uygulama bu olmakla beraber, filozofların faize ahlaki gerekçelerle karşı olduklarını da belirtmek gerekir. Özellikle M.Ö.4-3. yy'lerde yaşamış bulunan Yunanlı filozofların, Eflatun ve Aristo'nun, faize karşı olduklarını vurgulamak gerekir. Bunu özellikle belirtmemizin sebebi zamanının vicdanı olmaya çalışan bu filozofların, işe bütünüyle ahlaki açıdan bakmaları sebebiyledir. Onların düşüncesine göre faiz tamamen yasak olmalıdır. Çünkü faiz her haliyle ahlaka mugayir bir uygulama olarak düşünülmüştür⁴.

Kilisenin faiz yasağına bakışının ise Kitab-ı Mukaddes'ten (KM) çok ileri gittiğini söyleyebiliriz. Yani sert faiz yasağı Kitab-ı Mukaddes'te, Yeni Ahit'te bulunmasa da Kilise, bulduğu yasak kısıntılarını kullanarak, Tevrat'tan şiddetli bir yasak tarifi çıkarmayı başarmıştır. Kur'an ayetlerinde olduğu gibi çok sert yasaklara Eski ve Yeni Ahit'te rastlamıyor olsak da Kilise Hukuku'nun içine şiddetli yasaklar sokulmuştur.⁵ Kilise sadece yasaklamakla kalmamış, aynı zamanda dünyevi otoriteyi de bu yasaklara uyulmasının bekçisi yapmıştır. Kitab-ı Mukaddes'te Eski ve Yeni Ahit'te yasak diye, yumuşak veya sert epeyce ifade vardır. Mesela "Kardeşine hiçbir şekilde faizle vermeyeceksin, yabancıya verebilirsin (KM, tesniye). Bu ifade faize yasak olarak yorumlanabileceği gibi cevaz olarak da yorumlanabilir. Çünkü bir yandan çifte standartla yasağı özelleştirmekte ve gayrı ahlaki durumu sürdürmeye kapı aralamakta, öte yandan Yahudi faizcilerin işini kolaylaştırarak onları fırsatçı yapmaktadır. Eski Ahit'te fakire verilen borç dışında faiz aleyhinde bir hüküm yoktur. Ancak yorumlarla eklenenler Kitab-ı Mukaddes'in dilini sertleştirerek kiliseye malzeme vermiştir (KM, 2004, s.174,176). Eski Ahit "Beklentisiz borç verin (KM, 2004, s.181)" diyor; ama Kilise dili ve hukuku yasak konusunda sertleşiyor. Bu sertliğin Hıristiyan yönetimlerce Yahudiler üzerinde tatbik edildiğini,

⁴ Faiz tavanı ABD eyaletlerinin çoğunda bugün uygulanmaktadır. Ancak kısa vadeli borçlanmalarda yıllıklandırılmış faiz oranları çok yüksektir. Bkz. Robert Mayer(2003), "When and Why Usury Should Be Prohibited", J. Bus. Ethics, 116 ss. 513-527.

⁵ İfadeyi bu şekilde kullanmamızın sebebi Batı'da faiz yasağı uygulamalarına hem dini çevrelerimizin hem de iktisat çevrelerimizin yabancılığından etkilenmiş olmamızdır. Gerçekten de on yedi asır boyunca katı kurullarla uygulanan Batı'daki faiz yasağına İslâm dünyasının olduğu gibi bizim dünyamızın da, bütünüyle demesek bile önemli ölçüde yabancı olduğunu belirtmek yanlış olmasa gerektir.

tarihten izleme imkânına sahip bulunmaktadır. Aşağıda, tekrarlar bir yana bırakılarak, Kitab-ı Mukaddes'teki ilgili sözlerin asılları verilmektedir.

“Halkıma, aranızda yaşayan bir yoksula ödünç para verirseniz ona bir tefeci gibi davranmayacaksınız. Üzerine faiz eklemeyeceksiniz (Mısırdan Çıkış, s.22:25).”

“Yabancıdan faiz alabilirsiniz, ama kardeşinizden almayacaksınız.”

“Ondan faiz ve kâr alma, Tanrıdan kork ki, kardeşin yanında yaşayabilsin” (Leviller, s.25;36).

“Ona faizle para vermeyeceksin, ödünç verdiğin yiyecekten kâr almayacaksın” (Leviller, s.25;37).

“Parasını faize vermez, rüşvet almaz; böyle yaşayan asla sarsılmaz” (Mezmurlar, s.15:5).

“Faize para verir, aşırı kâr güder. Böyle biri yaşayacak mı? Hayır yaşayacak, öldürülecektir, onun kanından kendisi sorumlu olacaktır.” (Hezekiel s.18;13).

Yukarıdaki sözlerin içinden çıkarılacak anlam şudur: Faiz ve aşırı kâr ifadelerinde birlikte zikredilmekte ve faiz önemli ölçüde fakirlikle ilişkilendirilmektedir. Yani faiz yalnız ahlâki değil, ekonomik bir mesele olarak da ele alınmaktadır. Son söz ise havayı sertleştirmekte, yaşama hakkını faiz yiyenin elinden almaktadır. Herhalde bu noktadan hareketle, Konsüller pek çok sert yasak maddelerini kilise hukukunun içine alarak hayata geçirmiştir. Ancak yukarıdaki sözler içinde bir çifte standart olduğu da anlaşılmaktadır.

Bu sertliğin konsüllerle nasıl hayata geçirildiğini görmeye çalışalım. 305-306 yılında toplanan Elvira Konseyinde, faiz kesin bir dille yasaklandı. 325 tarihli İznik konsülünde de aynı yasak tekrarlanmıştır. Önce Ruhban sınıfına getirilen yasak sonra bu sınıfın dışındakilere de teşmil edilmiştir. Uymayanların dinden çıkarılacağı belirtilmiştir. O günkü şartlar düşünüldüğünde ve Kilisenin hukuka hâkim olduğu hatırlandığında, bu uygulamanın faizcileri tam bir dışlama anlamına geldiği açıktır. İslâm geleneğine yabancı olan bu ifade Kilise için çok önemlidir. Kilisenin 789 yılında çıkardığı başka bir yasa ile faizin her türüsü yasaklanmıştır. 813 yılında çıkarılan yasa ile de yasak herkesi içine alacak şekilde getirilmiştir. Buradaki herkesten anlaşılması gerekenler kilise adamları ve kilise mensubu olmayanlardır (Yasak konusu kavram usury'dir). 825 yılında Kilise yasağının uygulanmasında, soyluların Piskoposlara yardım etmesi gerektiği belirtilmiştir. 850 yılına gelindiğinde ise, o zamana kadar alınmış faizlerin iadesi de emredilmiştir (Kurt, 2014)).

Frank Kralı Şarلمان sertliğinin uygulanmasında önemli bir dönüm noktasıdır. 770-812 yılları arasında yöneten Şarلمان sert bir Hıristiyan'dı ve kilise ile iyi çalışıyordu. 800 yılında Papa tarafından kutsandı ve kutsal Roma İmparatoru ilan edildi. Onun zamanında Hıristiyanlık hem genişliğine hem de derinliğine yayılma çabası içine girmiş, faiz yasağı da bu dönemde çok sert uygulanmıştır⁶.

1139 yılında toplanan ikinci Lateran Konsülü'nde yasak herkes için yeniden tekrarlanmıştır. 1179'da toplanan üçüncü Lateran Konsülü'nde faiz alanların dışlanması ve Hıristiyan gibi gömülmemeleri kararlaştırılırken, 1215'te toplanan dördüncü Lateran Konsülü'nde ise Yahudi faizcilerin toplumdan dışlanmasına karar verilmiştir. 1245 Liyon Konsülü'nde Kiliseler faizli anlaşma yapmaktan men edildi. 1274'de toplanan ikinci Liyon Konsülü'nde ise, faizcilerin tardedileceği, faiz alanları aforoz etmeyen papazların kovulacağı, faiz alanların vasiyetlerinin geçersiz sayılacağı kararlaştırıldı. Bunlara ilaveten faiz anlaşmalarını onaylayan yargıçların da faizci sayılacağı kabul edildi. 1311 de toplanan Viyana Konsülü'nde faize tolerans gösteren yöneticilerin soruşturulacağı, faizle borç verenlerin muhasebe defterlerine el konulacağı karara bağlandı. Borçlanılan para ile iş yapılsa ve para kazanılsa bile, borç verenin bu parada hakkı yoktur, denildi⁷.

Demek ki, faiz yasağının kilise tarafından olduğu kadar, Kilise dışı yönetimce de çok fazla ciddiye alınıp uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yasakların Papalık merkezli olması, o merkezin de İtalya olması bazı çağrışımlar yapmaktadır. Bunlardan biri, o dönem İtalya'sının ticaretin ve finans kapitalinin en gelişmiş bölgesi olmasıdır. Doğu-Batı ticaret yollarının en önemli odaklarının başında gelen şehir devletlerinin burada oluşması sebepsiz olmadığı gibi, finans kapitalin ticaret yoluyla bu bölgede birikmiş olması da tesadüf değildir. İpek Yolu'nun Cenevizliler, Baharat Yolu'nun ise Venedikli tüccarın hâkimiyetinde olduğu bilinmektedir. Bu ticaretin biriktirdiği paraların döndürüldüğü çevrelerin de o bölgede olması, bankacılık muamelelerini hem geliştirmiş hem de yaygınlaştırmıştır (Bkz. Ertürk ve Bahtiyar (2014)). Bölgede bankacılık faaliyeti hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. Borç verme kurumlaşmıştır. Kişiler borç verdiğinde kendi paralarını borç verirken, bankerler başkalarının paralarını borç vermiştir. Fuggerler, Peruzziler ve Medici'ler, o dönemin finans kapitaline hükmeden aileleriydi (Day, 1938, s.150-153).

⁶ Konu üzerine en kapsamlı çalışmalardan biri Odd Longholm, *Economics in the Medieval Schools*, Leiden, 1992'dir. (Özellikle s. 198-249).

⁷ Faiz alanların çoğunlukla Yahudiler olduğunu belirtelim. Toplum içinde çok hırpalanmaları onlara yapacak iş olarak en kolayının, yani paradan para kazanmanın kaldığını iddia ediyorlardı.

O dönem Avrupası'nın en büyük şehirleri de bu bölgede bulunmaktaydı. Hızlı gelişen ve derinleşen ticari ilişkilerin, para akışına ve onun zaman maliyetine de etkide bulunmuş, bu yüzden faiz uygulamasının önüne geçilememiştir. O nedenle de kilisenin yasakları sık sık delindiği için, faiz yasağı her konsülün meselesi olmuştur. Ticari kapitalizmi geliştiren finans kapital, finans kapitali de büyüten ticari kapitalizm kilisenin yasaklarını delmenin yollarını hep aramıştır. Bu arayışların içinde faiz yasağına karşı hileli anlaşmaların da yapıldığını görüyoruz. Bunların içinde en yaygın olanı üç taraflı kontratlardır. Kapital kelimesi de o tarihlerde (1211) dile girmiştir. Aşağıda faiz yasağını delen ve faizi gizleyen bazı anlaşma örnekleri serdedilecektir.

Her yasak bir şekilde delinmeye ve aşılmaya çalışılır. Vergiden kaçınmanın günümüzde bunun en güzel örneklerinden birini oluşturduğu bilinmektedir. Kimin hangi durumda ne kadar vergi ödeyeceği belli olmasına rağmen, hemen her gelir elde edenin bir şekilde vergi ödemekten kaçınmanın yollarını aradığı da görülmektedir. Faiz almak nasıl ekonomik-ahlaki sınırları zorlayan bir eylemse, yasaklamak da bir ekonomik-ahlaki önlemdir. Modern uygulamada serbest olsa da sistem dışındaki faizli muameleler tefecilik adı altında yasaktır. Bu yasak fiilin tarafları birbirini saklamaya çalışır. Piyasa faizinin çok üzerinde faizlerle borçlanma ve borç verme ilişkileri vardır. Orta Çağ'da faizin Kilisece yasaklanması ve bu yasağın idari otoritece takip edilmesi faizcileri muamelelerini gizlemeye sevk etmiştir. Faiz alandan, faiz verenden ve faizin kendisinden bağımsız olarak her fazlalık faiz adıyla yasağın içine giriyordu. (Koyama, 2010, s.4). İngiltere'de I. Edward zamanında bir emir yayınlanarak faize bulaşanların tutuklanacağı ve ikinci bir emre kadar tutuklu kalacağı ilan edildi. Londra yönetimince 1375-77 yıllarında halktan gelen şikâyetlere dayanarak faiz almanın önlenmesi istendi. Çünkü pek çok kişi faiz yüzünden işinden olmuştu (Seabourne, 2003, s.65-66).

Brugers'de halktan kişiler faiz yasağını ihlal ettikleri için otoritelerce cezalandırılmıştı. 1304'te 21 faizci, 1310'da 19 faizci, 1311'de 24 faizci, faiz aldıkları için cezaya çarptırılmıştı. Floransalı bir faizci, Sicaglia Tifti, Fransa'da yaşıyordu. Ölümünden sonra faizcilikten suçlu bulunarak, malı müsadere edilmişti. O nedenle adli tahkikattan kaçmak için, ticaret adamları defterlerine faizli muamele kaydı düşürmemek için özel çaba harcıyorlardı. 1254'ten sonra Venedik'te yönetim faiz yasağını güçlendirici yeni tedbirler aldı; 1270, 1281, 1333'te yeni yasaklar kabul edildi. Getirilen yasaklarla durum bu kadar ağırlaşınca, şartları gereği faizli işlem yapanlar, muamelelerini gizleme yolu-

nu seçtiler. Bu yollardan bazılarını şimdi sıralamakla yetinilecektir (Brook, 2007, s.12).

Bunlardan biri commenda denilen ortaklıklardı. Muamelenin tarafları ortak iş yaptıkları görüntüsü vererek aslında faizli olan işlemi gizliyorlar ve cezadan kaçıyorlardı. İkincisi denizcilikle ilgili işlerdeki risklerde faizin saklanmasıydı. Risk tanımlanabilen bir olgu olduğu için, önemli bir gerekçe oluşturabiliyordu. Üçüncüsü mevduata gizli faiz verilmesiydi. Dördüncü tip kaçınma vadeli işlemi peşin ve sabit işlem içine gizlemek şeklinde icra ediliyordu. Nihayet beşincisi de gelecekle ilgili mal anlaşmalarının içine faizi gizlemek şeklinde işlem yapılabilirdi. Bunlar daha ziyade kurumsal olarak geliştirilmiş faiz gizleme işlemleriydi. Zengin kişilerden (parası olanlardan) ihtiyacı olan fakirlere verilen borçlarda, Osmanlı uygulamasında da olduğu gibi (hilei seriye), pek çok işlemlerle faizli muameleler gizlenebiliyordu. En çok faiz gizleyen kontratlar iç içe geçmiş kontratlar oluyor ve iz kaybediliyordu.⁸

Avrupa'da Faizle İlgili Doktriner Dönüm Noktası: Aquina'lı Thomas (1225-1274): Summa Theologica

Avrupa'da iktisadi ilişkilerin doktrin planında rasyonelleşmesi, Aquina'lı Thomas'la olmuştur, diyebiliriz. Aquina'lı faize cevaz veren biri değildi. Onun yaptığı, fazlalığı şartları içinde faiz olarak görmek veya görmemek düşüncesinin temelini atmış olmasıdır. Aquina'lı ticari ilişkilerin ve iktisadi hayat şartlarının ortaya koyduğu süreçlere bakıp faizle yüksek faizi (usury) fiilen ayrı tutan görüşler serdetmeye başladı. Bankacılıkla ekonomi arasındaki ilişkiler yeni bir raya oturma eğilimi gösterir oldu (Lapidus, 1991, s.6; Clary, 2011, s.419-425). Bir anlamda onun görüşleri faizin ekonominin merkezinde bir maliyet ve fiyat olarak yer almasına katkıda bulundu. Aquina'lı iktisadi faaliyetleri toptan faizin karşısına koyma yerine, meseleye parçalayarak baktı.

⁸ Osmanlılarda para vakıfları yoluyla ya da kişiden kişiye borçlanmalarda faizin uygulandığını biliyoruz. 15. yüzyıldan itibaren para vakfetme ve bu vakıflar marifetiyle %20'yi aşmamak üzere bir faizle borç verildiği bilinmektedir. Faiz yerine ribh denilen muamele kârı meşru idi. Ancak kişiler arası borç verme işlemlerinde faizden kaçınmak için, yahut haramdan kaçarak vicdanları rahatlatmak için çeşitli hile yollarına başvurulduğunu da tarihi örneklerden anlaşılmaktadır. Bunların pek çoğunun kadı önüne gelip dava konusu edildiği de bir gerçektir (Çağatay(1971), s. 1-3). Mesela borçlanan kişinin borç verene ucuz bir nesne karşılığı pahalı bir nesneyi vermesi, borçlanma karşılığında şartlı hediyeye zorlanması, bir nesneyi sadaka adı altında vermesi, bir ziyafet vermesi, borçlunun alacaklıya ücretsiz iş görmesi, fiyatından daha yüksek bir fiyata bir nesneyi kiralaması faiz gizleyen örnekler olarak bilinmektedir (Oktar(1999), s. 54). Bu konuda ayrıca Selçuklular döneminde faiz uygulaması örneklerine de bakılabilir (Turan(1953)). Ancak İslâm'da faiz yasağı konusunda oldukça hacimli bir çalışmayı Süleyman Uludağ Yapmıştır. Bkz. Süleyman Uludağ(1988), İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Aquina'nın hocası olan Albertus Magnus meseleye bakarken Eukonomia (ev ekonomisi ve idaresi ile ilgili olan) ile cherematisticks (ticaret, para ve spekülasyon ile ilgili olan) arasına bir ayırım koydu. Birinci alanda uygulanana yasak derken, ikinci alan zorunlu olmadığı için faizin cevaz alanı oldu. Fakirin geçinmek için satın almak zorunda olduğu mallardan faiz almak ahlaki problem teşkil ediyordu. Paradan para kazanmak için, yine alan içinde faaliyetin daraltılması veya genişletilmesi ekonomik bir meseledir. Aquina'lı alanları tasnif ederek yürür, Summa Theologica'sında aslolan adil fiyattır (Küçükkalay, 2017, s.74-90). Muamelelere konu olanlar makul bir denklik içermelidir. Adaleti ezen bir mübadele fazlayı alan tarafı haklı çıkarmaz; fazlalık faiz gibidir. İkinci olarak tüketim malları ihtiyaçtır ve hayatidir; bu mallardan faiz almak yasaktır. Paradan parayı doğrudan ve aracısız kazanmak da doğru değildir, faizdir; para yavru lamaz. Ve nihayet sonuncusu da, zaman argümanıdır ve zaman yaratıcındır, para ile satılamaz. Görüldüğü gibi Aquina tasvibi kolay ve mümkün argümanlarla bir faiz yasağı alanı bulmuş ve o alanda ahlakın ilkeleriyle amel ederek yasak düşüncesini korumuştur (Aquinas, Summa Theologica, Soru 78 ve Cevabı)⁹.

Aquina'nın hayatına eklemli doğum tarihi ile Dante (1265-1321) faizciyi katile, faizciliği katliama benzetir. Ona göre Katolik gelenekte faiz bir toplumun bütünlüğüne ve iyiliğine aykırıdır (Colston, 2016, s.124). Tekrar dönülerek, Aquina'nının Summa Theologica'sındaki şu ifadesine bakılabilir:

"Borç veren kişi paranın mülkiyetini borç alana devretmiş olur. Bu yüzden borç alan parayı alırken riski de üstlenmiş olur ve geri ödemesi gerekir. Bu nedenle borç veren daha fazlasını zorla isteyemez. Öte yandan bir tür şirket kurmak amacıyla parasını bir tüccara veya zanaatkara veren kişi paranın mülkiyetini devretmiş olmaz; tüccarın bu parayla yapacağı spekülasyonların veya zanaatkarların işlerinin riskine dahil olur ve neticede yasal olarak parasından kazanılan kârdan kendisine ait olan kısmını isteyebilir (Summa Theologica)." (Batiya Yönveren Metinler, Der. Alev Alati, 2010, I.C., s. 272).

Yukarıya alınan ifadesinden Aquina'nın bazı alanları faize cevaz alanı olarak değerlendirdiği de görülmektedir. Aquina'nın yukarıdaki ifadesinden bazı sonuçlara ulaşıldığını tespit etmemiz mümkündür. Bunlardan biri, borç verenin zarara uğramasıdır; bu zararın tazmini faiz olarak değerlendirilemez (Meeks, 2011, s.136-138). İkincisi, borç verenin kâr fırsatını başka kârlar

⁹ Zippy, *Usury, Frequently Asked Questions'den Latince Orijinal Metinler*(2017), s. 13-79. Bu çalışma ile kurumsal olarak hissedilmese de kilise ve kilise mensupları için faizin hâlâ çok önemli olduğu belirtilmelidir. İlaveten, 1879 yılında Papa XIII. Leo Thomas Aquina'yı Hristiyan felsefesinin otorite konumundaki kaynağı olarak tanıtmış ve ilan etmiştir (Arnhart(2004), s.108).

lehine kaçırmasıdır. Bu durumda da kârdan talep etmek faiz değildir. Üçüncü alan ortaklık alanıdır. Hatırlanacağı gibi bunu daha önce faizli muameleyi gizlemek için kullanılan alanlardan saymıştık, ancak orada hakiki ortaklık yoktu. Burada ise erbabı ticaret arasında ortaklıktan bahsedilmektedir. Her şeyiyle ortaklık kurularak iktisadi faaliyet yapılabilir, bu faaliyetler de cevaz alanı içindedir. Dördüncüsü gecikmeli ödemeler, yani söz verilen tarihi korumak, sözünde durmayı sağlamak için adeta ceza olan ödemeler de cevaz kapsamındadır. Beşincisi ise belirsizlik ve risk içeren ve cesaret gerektiren alanlarda kaynak kullandırmak da fazla talebini meşrulaştıran bir alan olarak görülmektedir (Brook, 2007, s.7-8; Ayrıca Bkz. Akalın, 2013, s.187-208; Küçükkalay, 2018, s.94-97; Schumpeter, 1954, s.103-106).

Kapitalist Nüvenin Doktriner Oluşumunda Aquina'lı Thomas'ın Etkisi

Buradaki ifadelerimizle Aquina ile kuracağımız temas Sombart'ın Burjuva'sına dayanmaktadır. Gelişmenin temelinde bir insan portresi vardır. Aslında Sombart burjuva tipolojisinde bunu daha geniş olarak ortaya koymaktadır. Aquina'nın, Summa Teologica'sında bu nüvenin insanını resmetmeye çalıştığı görülmektedir. Bu insanın zekâ ve güç erdemlerine bağlı olarak ikincil erdemleri de vardır. Bellek, akıl, buluş, akılcı düşünme, uysallık, ileri görüşlülük, ihtiyat, tedbir bunlardandır. Bulunmaması gereken ve kötülüğe sevk eden vasıfları da şöyle sıralamaktadır: Akılsızlık, acelecilik, düşüncesizlik ve ihmalkârlık. Böyle bir insan, kapitalist bir girişimci olmanın ön şartlarını oluşturmuş kabul edilir. Sombart'ın kapitalizmin gelişmesinde temel rol verdiği burjuvanın ön hazırlığının bu vasıflar olduğu söylenilebilir (Sombart, 2011, s.250). Sombart biraz daha ilerleyerek Aquina'yı bir Ortaçağ düşünürü olarak göstermenin yanlışlığından söz eder. Çünkü ona göre Aquina'nın, kendisinden sonra gelen zamanda, Hıristiyan etiğini etkileyerek, kapitalist dönemin düşünürlerinin düşünce altyapılarını oluşturmalarında çok önemli rol sahibi olduğunu söyler. Kapitalist gelişmede faizin oynadığı role yoğunlaşıldığında Sombart yine Aquina'ya döner ve daha önce üzerinde durulan Aquina'da rasyonelleşmenin temellerinin nasıl atıldığını vurgular (Meeks, 2011, s.137).

İtalya'da erken ortaçağ skolastik düşünürlerinin ekonomik konular üzerine yazmış oldukları metinlerden çıkan bir sonuç varsa o da; içinde yaşadıkları dönemde ülkelerindeki ekonomik yaşamda görülen atılımı çok büyük bir sempati ve anlayışla karşılamış olmalarıdır. Başka bir deyişle, metinlerinde okuyucunun en çok dikkatini çeken şey genelde kapitalizme karşı besledikleri

büyük sempatidir. Kapitalizme duydukları bu sempatinin onları tefeciliğe karşı oluşturulan yasal öğretiye harfiyen uymalarını sağlamıştır. Faiz karşılığı ödünç para vermenin yasaklanması 15. ve 16. yüzyılın Katolik ahlakçılarına göre paranın sermayeye dönüşmesini engellemeye anlamına gelmektedir.

Sombart "Faiz karşılığı ödünç para vermenin yasaklanması kapitalist zihniyetin gelişmesine çok büyük bir katkıda bulunmuştur." ifadesiyle, sanki bir paradoksa düşmüş gibi oluyoruz demektedir. "Oysa kaynakların dikkatli bir incelemesi bizi bu sonuca götürdüğünden, bunun nasıl olup da bu güne kadar hiç kimse tarafından görülemediğini açıklamakta zorlanıyorum" (Sombart, 2011, s.255) diye ilave etmektedir. Aziz Thomas'daki sermaye kavramı henüz doğum aşamasındadır. Ancak o aşamada bile basit bir borç verme eylemiyle sermayeye yatırım yapmak arasında ayırım yapmaya imkân vermektedir. Birinciden elde edilen kârı (faiz) ayıplarken, ikinciden elde edilen kârın eleştirilecek bir yanı yoktur ona göre. Paranın tek başına ele alındığında kısır bir nesne olduğunun Aziz Thomas ve çağdaşları farkındadır, ancak bu kısırlık çok çalışma ve girişimcilik sayesinde geliştirilerek hem yasal hem de ahlakın onayladığı bir kazanca dönüşebilir. Sombart skolastiklerin eleştirilen yanının Thomas'da iyileştiğini ve bir çekirdek düşünceye dönüştüğünü görmekten memnundur. Ancak, şunu da vurgulamadan edemez; skolastikler tembelliği mahkûm etmişlerdir. Bir girişimde yer almadan yalnızca faiz karşılığı borç para vererek onunla yetinen kişinin kârdan pay almayı hak etmediğini vurgulamak gerekir. İşte bu yüzden şirket yönetiminde yer almadan, yani fiilen çalışmadan, üreten bir şirkete faiz karşılığı ödünç para vermeyi yasak görmüşlerdir. Çalışmak istemeyen ve riskleri paylaşmadan şirket sahibi müteşebbislere faiz karşılığı borç veren soyluların elde ettikleri faizi yasal görmezler. Profesyonel tefeciye de bu sebeple hoş karşılanmamışlardır¹⁰.

Ancak sermaye piyasasının (para piyasası olarak anlaşılmalı) hızlı gelişme göstermesi faizi 14.yy'da yeniden ilgi alanı haline getirmiştir. Papa Clemens V'in faizi tekrar yasaklama kararı verdiği 1312 yılına gelindiğinde Avrupa'nın pek çok yerinde olduğu gibi Hollanda'da da faizle borç veren kurumlar bir hayli gelişmişti. Papa'nın yaşadığı etkili olmadı (North ve Thomas, 1973, s.140). İktisadi gelişme heyecanı önüne çıkan engelleri sürekli aşıyordu.

¹⁰ Para, banka, borç ve faizle ilgili kavramların gelişmesi doktriner gelişim ve değişim süreci ile, bir başka deyişle kapitalizmin kavramlarıyla paralellik arz etmektedir. "Kapital" in İtalyanca "caput"tan hayata katılmasının tarihi 1211, Kapitalistin 1633, Kapitalizmin ise 1753'tür. "Kapitalizm" in kullanımını yaygınlaştıran yayını Modern Kapitalizm çalışmasıyla Werner Sombart yapmıştır (Bkz. Fernand Braudel (2004), Maddi Uygarlık, Mübadele Oyunları, İmge Yayın evi, 2. B., s. 206 ve devamı).

Yeni Dini Alanların Gelişmesi ve Faiz

Thomas Aquina'nın açtığı bu alan ondan sonra genişleyerek gelişmiş ve uygulanmıştır. Finansal gelişmelerin hızla yayılması sonucu anaparanın üzerine konulan küçük çaplı ilavelerin faiz sayılmamaya başlandığı bir döneme girilmiştir. 15'inci asırda kira kontratları (Martin V zamanında 1425'te ve Colixtus III 1455 zamanında) meşrulaştırıldı. Leo X zamanında 1515'te bankaların fakirlere düşük faizle kredi verebileceği kabul edildi. Ancak kilisenin faiz yasağı devam ediyordu. Bu bir dönüm noktası oldu. Çünkü laik otorite ile kilisenin uygulaması ve faize bakışı farklılaşmıştı. Yasağın geçiştirilmesinin üç temel sebebini burada zikretmek önemlidir. Bunlardan biri ticaretin, zenginliğin önemli ayaklarından biri olarak hızla gelişmesidir. Avrupa, özellikle mamul mal edinmek için Doğu ile ticaretini artırdığı gibi, bölge içi ticareti de hızla artırmıştır. İkinci temel nokta Amerika'nın (Brook, 2007, s.7). Doğu-Batı ticaret ağına dahil olmasıdır. Amerika'nın 15. yüzyılda keşfiyle oradan Avrupa'ya akan ve para kaynağı olan kıymetli madenlerin Avrupa'da iki kullanım alanı bulunduğu söylenebilir. Bunlardan biri, mamul mal ihtiyaçları sebebiyle Doğu'ya karşı ticaret açığı veren Avrupa'nın bu açıkları kapatma ihtiyacıdır. İkincisi de Avrupa'da bollaşan kıymetli maden ve o madenlere (Altın, Gümüş) dayalı para arzının artmasına yol açmasıdır. Üretim, yani mal arzı para arzına yetişemediği için fiyatların hızla yükselmesi, günümüz diliyle enflasyonun olmasıdır. Enflasyonun paranın mallar karşısında değerinin düşmesiyle borç alacak ilişkilerinde borçlananın lehine bir gelişmenin yaşanmasıdır¹¹. Bu da, alacakların değer kaybetmesi gerekçesiyle aradaki farkın borçludan talep edilmesini meşrulaştırmış, faizli muameleye kapı açılmasını kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Nihayet üçüncüsü de Katolik kilisesine itiraz ile Martin Luther'in yeni bir mezhep hareketi olarak başlayan, daha sonra da ayrılarak yeni bir dine dönüşen hareketin bakışıdır. Ancak Luther faize karşı olmasına rağmen, onun açtığı çığırdan yeni mezhepler ve yeni kiliseler doğmuştur. Calvenizm bunlardan biridir. Calven faize doktriner cevaz veren biridir. Ona göre kâr ve kirayla para kazanmak ile tefecilik yoluyla para kazanmanın özü itibarıyla bir farkı yoktur. Ticaretten kazanç ne ise, parayı borç vererek faiz almak da odur ve yanlış değildir. Calven şöyle demektedir:

¹¹ Avrupa'da skolastisizmin daralttığı hayat alanlarının coğrafi keşifler ve ticaretin ortaya koyduğu gelişmelerle nasıl hızla genişlediği ile ilgili olarak Bkz. Odd Longholm(1992), *The Economics in the Medieval Schools*, Leiden, New York.

“...Bir evin kullanımı da para karşılığı satılabilir veya satın alınabiliyor. O zaman madem para işlenerek ticaret uygulandığında, asgari geçim sağlamak için bir çiftlik işletildiğinde, elde edilenden daha fazla gelir sağlanabiliyor, o halde neden verimsiz toprağı, bir çiftçiye kiralayıp karşılığında bir bedel alan kişi tasvip ediliyor da, kâr elde etmesi için bir başkasına para veren kişi kınanıyor? Bu kişi parasıyla bir çiftlik satın aldığında bu para her yıl başka para getirmiyor mu? Peki bu tüccarın kazancı nereden geliyor? Gayret ve çabasından diyeceksiniz. ... Benden kredi isteyen bir insan parayı boş yere bekletmek niyetiyle almaz. O halde kazanç o paradan değil, paranın kullanımından elde edilir. Bundan benim çıkardığım şudur: Tefecilik kutsal kitabın bir bölümünde yazılanlara bakılarak değil, hakkaniyet kuralları çerçevesinde ölçülüp tartılmalıdır. (...) Mal varlığı fazla olan adam az olandan kredi istiyor, krediyi veren de parası için ya faiz ya da kira şartı koyuyor. Ayrıca anapara geri ödenene kadar çiftlik ipotekli olacaktır. Fakat anapara ödenene kadar kredinin faizini de alacaktır. O zaman neden ipotek ettirmek ve sadece paradan kâr almak şeklinde yapılan bu sözleşme kınanıyor da, çiftliği daha da ağır gelebilecek kadar yüksek yıllık ücretten kiralamak onaylanıyor. Nesnelere, doğalarına bakmadan sadece adıyla yargılamak, Tanrıyı bir çocuk gibi kandırmak değildir de nedir?” (John Calven; “Tefecilik Üzerine Mektup”, Batıya Yön Veren Metinler, Çev. ve Der. Alev Alatlı, Cilt II, (Kapadokya MYO Yayını, 2010, s.594-596).

Calven kadar faize iyi nazarla bakmayan Luther şiddetli ihtiyaç halinde %2-%6 arasındaki faize, Canon’u (yani kilise hukukunu) ihmal etmeden, Tanrı korkusunu da akıldan çıkarmadan uyarısıyla cevaz verdiği görülmektedir.

“Eğer Kanunu (Kitab-ı Mukaddes’i kastediyor) ihlâl etmeden, ihtiyaçtan dolayı %5-6 alınıyorsa, o tolere edilebilir. Ancak Allah korkusu daim olmalı ve bundan fazla alınmamalıdır. Uygulanan faiz ne kadar küçük olursa o kadar Allah’a yakın olunur.” (Luther, 1989; Aktaran Lange, 2016, s. 15-16).

Calven’in açtığı doktriner gediğin ne kadar önemli olduğunu ve kapitalist gelişmeyi nasıl hızlandırdığını ondan sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır. Çünkü Calven’in görüşü bir eleştiri değil, cepheden hedefleyerek yapılmış bir saldırıydı. Deuteronomy’deki faiz yasağını reddediyordu. Bu Katolik kilisesi için tamamıyla doktriner bir sarsılmaydı (Nelson, 1969, s.107-108).

Katolikle Calvinizmin bir karışımı olan Anglikanizm’in İngiltere’inde faiz, laik otorite tarafından 16. yüzyıl sonlarında Calven’e rağmen yine yasaklandı. Ancak bu yasak 1571’de yeniden gevşetilerek doktriner cevaz alanına doğru

çekildi, %10'un üzerindeki oranlar yasaklandı. 1624 yılında ise etik açıdan olmasa da ekonomik gerekçelerle faize tavan getirildiği görülmektedir. Ekonomik gelişme ve serpilme bu dönemde İtalya-İspanya hattından Hollanda-İngiltere hattına kaymış, güneyin Rekonkusta hareketiyle, İspanya'daki Endülüs-İslâm medeniyetinin var ettiği kaynaklar talan edilmişti. Tüccar ve zanaatkar bu bölgeden kovulmuş, Yahudi ve Müslümanlar başka ülkelere göç etmişti. O bölgelerden biri de Kuzey Avrupa ve İngiltere idi. İş bilen bu yeni insanlar önemli bir gelişmenin ya kaynağı veya hızlandırıcısı olmuştur.

İtalya'da ise faize cevaz ve faiz yasağının gevşetilmesi 1515 yılından sonra hayata geçmeye başladı. Cevazın ilk işareti bölge bankalarının ve kreditorlerin masraf almaya başlamasıyla verildi. Bu uygulamanın arkasından, bazen onunla birlikte, düşük oranlarda faiz uygulamak da hoş görülmeye başlandı.

Bir yandan Calven'in ve Luther'in Katolisizme getirdiği itirazların faiz alanında gündeme taşınması, öte yandan İngiltere'nin hızla gelişmesi, Avrupa'nın kuzeyinde faizi meşrulaştırırken, Güney'de Katolik kilisesini de etkilemiş olmalıdır ki 19. yüzyılda, Konsüller de faizi ya görmezden geldi veya yumuşatma yoluna gitti. Pius VIII'in gayretiyle 1830'da Carpus Iuris Canonici'den (CIC) faiz yasağı kaldırıldı. Bu çok önemli bir gelişmeydi. 1917'de kilise hukuğu (CIC) düşük faize cevaz vermek zorunda kaldı. Katolik Kilisesi Protestanizmin ve Calvenizmin hattına gelmiş oldu.¹² 1983'e gelindiğinde faiz artık kilisenin meselesi olmaktan ekonomik olarak çıktı ama dini ve ahlaki bir mesele olarak kaldı. Bu noktaya nasıl gelindi sorusu önemli bir sorudur¹³.

16. yüzyıldan sonra Avrupa'da pek çok şey değişmişti. Bunların başında, deniz aşırı keşifleri, yeni ticaret yollarının bulunmasını ve bilimsel gelişmeleri sayabiliriz. Ama bunların içinde İngiltere'de Calvenizm'inden etkilenen Anglikanizm gelişmesi en önemlisidir. Calven, Katolik kilisesinin faiz yasağını çok katı savunması ve onun etkisiyle Martin Luther'in cevaza cesaret edememesine rağmen, ticari kredilerde faize cevaz verdi, ihtiyaç kredilerinde ise yasağın devamından yana oldu. 1540'ta Hollanda yönetimi %12 faize cevaz verdi, ama sadece ticari kredilerde. İngiltere'de faizi %10 olarak uygulamayı parlamento kabul etti (Munro(2011)) ve bütün kredilere teşmil etti. Ancak radikal Protestanların ağırlıklı olduğu 1552 Parlamentosu kararı feshederek, yasağa

¹² Calvenizm, İsviçre merkezli gelişen Fransa'yı ve İngiltere'yi de etkileyen bir hareket olarak Papalıktan doktriner bir kopuştur. İlkeleri ile ilgili olarak bkz. Aydın Mehmet(2005), *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, Calvenizm maddesi, Konya ve Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Hristiyanlık maddesi, Cilt 17, s.356.*

¹³ *Kilise kaynaklı fetvalara bakıldığında kişilerin hayatında meselenin canlı olduğunu Zippy'deki soru ve cevaplardan anlıyoruz (Bkz. Zippy(2017)).*

dönüşü sağladı. Faize yeniden alan açan uygulama, 1571'de Elizabeth zamanında oldu. Faiz oranı ticareti teşvik amaçlı olarak 1624'te %8'e, 1651'de %6'ya çekildi. 1713'te ise %5 olarak uygulanmaya başlandı. 1854'te faiz (usury (interest)) kanununun ilgasına kadar bu oran uygulandı. 16. yy'dan Sanayi Devrimi'ne kadar İngiltere'de faizi gittikçe düşürme çabası iktisadi gelişmeye destek oldu. Ticari senetler sadece İngiltere'de değil, Hollanda ve çevresinde de krediye kolay ulaşmayı sağladı (Munro, 2011)). Ancak finansal devrim İngiltere'de açık borçlanmaya, çeşitli borçlanma araçlarıyla başlaması yoluyla oldu. Bu uygulama ile İngiltere'de hükümetin borçlanma maliyetini %14 (1693)'den, 1757'de %3'e indirdi (Munro, 2011), Abstract). Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren ise faizin ekonomik gerekçelerle meşrulaştırılma çabaları yaygın bir hal aldı.

Katolik Kilisesi'nin, 19. yüzyıldan itibaren faiz yasağını kabul etmekle beraber Konsüllerde gündemine almamasının ve uygulamayı kişilerin vicdanına havale etmesinin sebebi, laik otoritenin faiz meselesine Kilise'nin baktığı pencereden bakmamasının büyük etkisi olduğu söylenebilir. Kilise'nin yasağın uygulanmasında laik otoriteye ihtiyaç duyması, buna mukabil laik otoritenin ise artık kişilere dini zorlama tarafından çekilmesi önemli bir gelişme olarak kaydedilmelidir. Faiz yasağı uygulaması da bu nedenle önemli ölçüde tavsamış ve bir mesele olmaktan çıkmıştır¹⁴.

Aydınlanma ve Faiz

Aydınlanma, on yedinci ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında yaşanan düşünce iklimine verilen isimdir. Avrupa'da tek tip bir aydınlanmadan söz edemeyiz. Alman, İskoç, İngiliz, Fransız aydınlanma geleneklerinin ayrı değerleri olsa da ortak yanları rasyonel düşünce, hümanizm, deizm, iyimserlik, ilerlemecilik ve evrenselciliktir. Skolastisizmi (9-17. yy. arası düşünce geleneği) ve Kiliseyi hayatın gerçeklerine çekmek, en önemli hareket noktalarından biri görülmüştür. Faiz konusu da rasyonalleşmeye en muhtaç alanlardan biri olarak algılanmıştır, iktisadi gelişmenin ihtiyaç duyduğu fonların piyasa ile buluşturulması istenmiştir.

Francis Bacon (1561-1626), faizcilerin fon sağlayan önemli adamlar olduğunu ifade eder. Burada iki ayrı faiz oranı düşünülmektedir. Biri %5 olan

¹⁴ Yasaklardan bu alanda en hızlı uzaklaşan ülkenin İngiltere olması tesadüf değildir. Calvinizm'in doktriner yayılma alanında olması ve çoğulcu siyasal gelişme iktisadi hayatı skolastik bağlarından hızla koparmıştır (Bkz. Munro, 2011).

düşük oran, herkese uygulanması gereken bir orandır. İkinci oran ise %5'in üzerinde ticaret kredilerine uygulanan orandır. Bacon faizcilerin çok olması gerektiği, böyle olmasıyla rekabet faizin düşmesini ve düşük düzeyde kalmasını sağlayacağını düşünmektedir. Para kazanılan ticari faaliyete fon sağlamak, faizin %5'in üzerinde olmasını haklı çıkarır. Böyle düşünmekle Bacon, etikte iktisadi gerekçe arasında bir ayırım yapmakta, bir anlamda ekonomik gerekçeyi etikten boşamaktadır (Brook, 2007, s. 20).

Dönemin bazı sanatçıları ise faizi yeren çalışmalara imza atmışlardır. Shakespeare bunlardan biridir. Venedik Tüccarı'ndaki karakter, Shylock adeta kan emici bir faizcidir. (Shylock karabatak anlamında bir isimdir). İyi bir Hıristiyan olan Antonyo'yu faizsiz borç verdiği için eleştiren Shylock verdiği borçlardan faiz almak için can atar (Brook, 2007, s.21). Hamlet'te ise Shakespeare borçlanmayı da borç vermeyi de hoş görmez.

Batı'da ekonomiler 17. Yüzyıldan itibaren (ticaret, sanayi), krediyle hızla gelişmeye ve Kapitalizmi bütün kurumlarıyla inşa etmeye başladı. Aydınlanma dönemi aydınlarında faize bakış da bu sistemin etkisi altında gelişti. Ekonomik sel her tarafı etkilemeye başladı. Bankacılık (Borring Kardeşler ve Roschild Ailesi) gelişmeleri sanayi devrimine adeta enerji olmuştur ve bu rolünü 4 asır boyunca oynamıştır (Brook, 2007, s.22). Ancak işin ahlak tarafı hep dikkate alınacak, bu dönemde faiz konusunda kendi çıkarını gözetmek şeytani, fedakârlık yapmak ise ahlaki vasıf olarak düşünülecektir. Faizli muameleler sıfır toplamı bir oyun olarak değerlendirilmiştir. Ancak 17. yy ortalarından başlayarak faize ekonomik rolü verilmiştir. Hollanda'da kurulan bankalar, o bölgeyi finans merkezi yapmıştır. Bir Fransız düşünür olan Robert Turgot (1727-1781), para ile sahibi arasındaki ilişkiyi mülkiyet hakkına bağlayan ve onu istediği oranda borç verebileceğini belirten ilk iktisatçıdır (Brook, 2007, s.25). Paranın zaman değerini de dikkate alarak faizi gözünde meşrulaştırmış, zamanın tanrıya ait olmadığını, insana ait olduğunu ve onu satabileceğini ifade etmiştir (Bohm Bawerk(1890), Capital and Interest, Book I Chapter IV).

Aynı yoldan giden Jeremy Bentham (1748-1832) çalışmasına A Defanse of Usury (Bentham, 1787) başlığını koymuştur. Ona göre faize sınır koymak, yatırımcının sermayeyi artırma kabiliyetini sınırlar. Bentham meseleyi hürriyetle de bağlayarak, sözleşme serbestliğini savunur. Bu da ahlaken daha önce eleştirilen faizi, yine aynı nedenle savunmak demektir. Buradan kalkarak faizin topluma mal edilmesi gerektiği ve ondan bir sosyal yarar sağlanacağı belirtilmektedir. Faizin özü kredidir. Kredi de ticaretin özüdür. Böyle söylese

de faydacılar faiz yüzünden çıkan krizleri ve hırpalanan iktisadi hayatı görmemektedirler. Ekonomik değer atfedilebilir görüşleri ahlaki olarak müflistir. O nedenle Turgot ve Bentham'ın aksine, Smith faize sınırlandırılmış bir düzey tayin ederek onu ekonomik rolünden mahrum etmemek düşüncesindedir. Devletin müdahalesi olmadan, görünmez elin hatalarını düzeltmek mümkün olmayabilir (Bkz. Nelson, 1969, s.183-217). 19. yy'ın Klasik iktisatçıları Ricardo, Mill ve Say faizin ekonomik önemine inananlardandır; borç vermenin özgür sözleşmelerle beslenmesi gerektiğini düşünmektedirler (Brook, 2007, s.27). Sözleşme hürriyetinin alanına çekilerek mesele liberal düşünceye bağlanmak istenmiştir (Bkz. Posner(1995)). Neoklasikler (Marjinalistler) de faize ekonomik rolünün verilmesi gerektiğini düşünmüşler, ahlakın burada rolünü oynamasına itibar etmemişlerdir. İktisadi ahlak ve değerden bütünüyle soyutlayan ekoller içinde Marjinalistler adeta başı çekerler (Bkz. Ertürk, 2015, Giriş Bölümü).

Adam Smith, ahlak profesörü, hatta kilise adamı olmasına rağmen iktisat ve iktisadi ilişkiler söz konusu olunca Moral Sentiment'in yazarı olmaktan ayrılarak Wealth of Nations'ın yazarı haline gelmekte, yani faiz meselesine ahlak penceresinden değil, ekonominin penceresinden bakmaktadır. Milletlerin Zenginliği'nin¹⁵ müellifine göre, faiz ekonomik işlevi önemli bir enstrümandır (Geisst, 2013, s.1-2).

Smith düşük faiz oranının ekonominin sektörlerinin gelişmesi bakımından önemli olduğu düşüncesindedir (Levi, 1987, s.357, ayrıca bkz Long, 2007, s.105 ve devamı). Böylece İngiltere'de fonlar ihtiyaç duyulan alanlara akabilirdi. Dolayısıyla Smith kanuni faiz oranından yanaydı ve bu oranın %8-10'dan fazla olmaması gerektiği düşüncesindeydi (Levi, 1987, s.397). Ricardo ise faize taraftardı ve aileden bankacıydı. Bentham da bu anlamda hiçbir ahlaki endişeye yer bırakmadan faizcidir. Silvio Gessel ise faize şiddetle muhaliftir. Alman Profesör Margert Kennedy faizi kansere benzetir ve karşı çıkar. Keynes faizi iktisat politikasının aleti olarak ele alır. Likidite tercihi teorisini inşa eder. Para politikası aleti olarak görür. Ona göre faiz iktisadi davranışları etkileme aracıdır. Smith'in yasal faiz sınırına açık destek verir (Keynes, Genel Teori, 23.üçü bölüm). Ancak 20. yy. iktisatçılarının kahir ekseriyeti, ne faize Katolik geleneğinde olduğu gibi yasaklayıcı ve günah olarak baktı, ne de tavan konulmasına taraftar oldu. Faizin oluştuğu bir pazar vardı ve bu pazarda iktisadi fonksiyonunu icra ediyordu. Düşük olması arzu edilse bile; içinde bulu-

¹⁵ Original baskı, Smith, Adam(1776); *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.

nulan şartlara göre araç haline getirilirdi. Halbuki, 12. yy.'dan itibaren faiz alan Yahudilerin hem malları müsadere ediliyor hem de canlarına kast ediliyor, yani öldürülüyorlardı (Bkz. Josef Patric Bryne'den aktaran Brook, 2007, a.g.e. s. 8). Geline nokta Kapitalist gelişme çizgisinin ürünüdür. Hatta Sombart'a göre bu gelişme burjuvazinin eseridir.

19. yy'da kapitalizmde hızlı kurumsallaşma ve gelişmeler başını alıp gidince ve hiçbir ahlaki sınır tanımadan önüne geleni süpürüp götürünce, bir devrimci akıl, bir yandan bu gidişin duvara toslayacağını analizine konu ederek komünal bir düzene geçileceğini iddia etti ve orada da kalmayarak gidişatla ilgili görüşlerini manifestolaştırdı. Üretimi başaran, ama bölüşmeyi beceremeyen kapitalizm emeği de sömürüyor ve onu sermayedarın ve patronun insafına bırakıyordu. İşte tam bu noktada emek gelirinden başka kaynaklara itibar etmeyen Marx, faizi de gayri ahlaki bir gelir olarak görmüştür. Aydınlanmanın önemli isimlerinin; Kant, Hegel ve onların takipçilerinin ahlakı öne alan çalışmalarının kaybolan etkileriyle, yeniden ahlaka dönüş hareketi başlatma gayretinde olan Marx, emeğe değer yaratan yegâne unsur rolü verdi. Paranın yaygın olarak patronu görünümündeki Yahudi karakteri de şeytan olarak gördü. Kendisinin Alman Yahudisi bir aileden geliyor olması bu bakışının önemini daha da artırmaktadır. Ancak Marx'ın ne manifestosu ne de emek değer teorisi Kapitalizm selinin durmasını sağlayamamıştır. Bu konuda yapılabilenin en elzemini belki de Keynes yapmıştır.

Adam Smith'in yolundan giderek Keynes de yasal sınır olan faize taraftardır. Marx'ın temel görüşlerine taraftar olmasa da faiz konusunda onunla hemen hemen aynı görüştedir. Faiz zorunlu bir şeytandır ona göre (J. M. Keynes, 1963, s.359-362). Fakat ABD'de 46 eyaletin payday borçlanmalarda faiz hadlerine tavan konulması kararı, çok anlamlı bir uygulama değil, fırsatçılığın kurumsallaşmasıdır. Çünkü bu uygulamalar da yıllıklandırıldığında faiz bütün sınırları (ahlaki ve ekonomik) zorlayan yüksekliklere ulaşmaktadır. Kilise de artık faiz meselesiyle alakasını koparmıştır. Ancak faiz uygulaması hâlâ kirli bir muamele olarak kabul edilmekte, uygulayıcılar da insafsız görülmektedir. Faizin piyasa için ihtiyaç olduğu da bir yandan kabul edilmektedir (Dempsey, 1943, s.186-213).

Faiz Yasağının Sebebi

Faiz yasağının ahlaki, ekonomik, sosyal olmak üzere üç temel sebebi vardır diyebiliriz. Bu üç illeti ayrı ayrı inceleyeceğiz. Ancak bu analizin 16. yy önce-

sinin faiz uygulamalarını içerdiğini belirtelim. O dönem borçlanmanın imkân sahibinden ihtiyaç sahibine doğru olduğu, faizin henüz anonimleşmediği ve kurumlaşmanın zayıf olduğu bir dönemdir. 16. yy'dan önce de kurumlaşma vardı ve özellikle İtalya'daki 13. yy. bankacılığı bu kurumlaşmaya örnek olabilese de kesintilerle yürüdüğü açıktır. 16. yy. sonrası bankacılığının gittikçe ihtiyaçtan üretime kaymaya başlaması da önemlidir. Ancak 16.yy'dan sonraki uygulamalarda ahlakın özüne dokunan gelişmelerin olduğu açıktır. Bugünkü uygulamalarda da bu ahlaksızlığı, ihtiyaç sömürüsünü, imkân zorbalığını görüyoruz. Bugünden geçmişe bakarsak o günkülerin daha ağır olduğunu söylemekte sıkıntı çekmeyiz (Newton, 2011, s.14-19).

1. **Ahlaki gerekçe:** İnsanlar eşit yaratılmamıştır, eşit gelişme göstermeleri mümkün değildir. Maddi imkân farklılıkları da bu zeminde ortaya çıkmaktadır. İmkânlıların kaynaklarını imkânsızlara sunarken bütünüyle bağışlama yolunu seçmeleri, en doğru davranıştır¹⁶. Ancak bu durumun asalak istismarına yol açması mümkündür. Öyleyse fakirden borç için fazladan karşılık talep ederek sorumluluğa aykırı davranılması, istismardır, hoş görülemez. O nedenle faiz yasak olmalıdır.

Bunlardan başka faiz geleceği iskonto etmektir. İktisadi istikrarsızlık ajandır, servetin kötü dağılımıdır (Elliot, 1902, s.175-183), ihtiyacın sömürülmesidir, çifte faturadır, kazanılmamış ve hak edilmemiş gelirdir, Allah'ın zamanını satmaktır, gibi pek çok eleştiriye konu olmuş ve yasağın sebepleri arasında sayılmıştır (Qureshi, 2016).

2. **Ekonomik gerekçe:** Faiz fakirlerden zenginlere haksız bir reel imkân ve kaynak transferidir. Fakir fakirleşirken zengin imkân üstüne imkân koyar. Faiz bu açıdan kantitatif olarak sıfır toplamlı, kalitatif olarak ise negatif toplamlı bir muameledir. Çünkü borç veren için gelirin marjinal faydası, borçlananın marjinal faydasından küçüktür bu da toplumun refahı bakımından bir azalmayı ifade eder. O nedenle yasak olmalıdır. Negatif toplamlı olması alınan fazlalığın borçluda yarattığı darlığın, alacaklıda yarattığı genişlikten fazla olmasındandır.

¹⁶ İmkânsızlık sebebiyle başkalarından veya kurumlardan zorunlu olarak borçlanandan faiz almak yerine onlara sadaka veya zekat vermek veya başka bir bağış yolu bularak onları sıkıntılarından kurtarmak Allah'ın emridir (Bkz. Bakara 275-281). Bu aynı zamanda faize hiç bulaşmamanın en garantili yolu olarak görünmektedir.

3. **Toplumsal gerekçe:** Faiz gelirin gayri adil dağılımını ağırlaştırdığı için eninde sonunda bir çatışma sebebidir. Kazananlar ve kaybedenler; zenginleşenler ve fakirleşenler hatta fakirliği derinleşenler toplumun hastalığı haline gelir ve sosyal yapı bozulmalarına kaynaklık eder. Ekonomik dengesizliklerin 20.'nci ve 21.'inci yy.'da nasıl yaygın ve derin sosyal dengesizliklere dönüştüğünü biliyoruz. Hayal ve karşılığı olmayan muameleye ve mübadeleye kapı aralayan faizin ilişkileri sosyal çatışmalara ve kaosa dönüştürdüğüün pek çok tarihi örneğini biliyoruz. Kapitalizmin krizlerinde faizin payının olmadığını söylemek zordur (Meeks, 2011, s.138).

Parayı amaç haline getirmek tamah ve hırstan kaynaklanır. Tamah ve hırs da arkasından kardeşlerini davet eder; hainlik, hile, aldatma, yalan, tez canlılık, şiddet ve inatçılığa kapı aralar (Long, 2007, s.154-155). Parayı amaç haline getirmek faiz yasağını haklı çıkaracak bir gerekçedir. Kişide bu tamahın yarattığı sahte mutluluk kaynağı olan vasıfları gerçek mutluluğa dönüştürmek, adalet, hürriyet ve iyilik yapmakla mümkün olabilir: Aquina'lı Thomas, Aristo'nun ahlakını bir adım öteye taşıyarak faiz yasağının rasyonelini ortaya koymaya çalışmıştır (Long, 2007, s.155).

İşte bu üç temel nedenle Sümerlerden beri faiz uygulamaları yasak konusu olmuş, dinler yanında filozofların çoğunluğunca da yerilmiştir.

Modern İktisat Disiplini Ne Diyor?

Adam Smith'in kanuni faiz taraftarı olduğu daha önce belirtilmişti. Smith'in gönlü ahlaktan kopmadan, faizin iktisadi rolünü oynamasına imkân verilmesini savunmaktan yanaydı. O nedenle de düşük oran taraftarıydı. Smith'ten günümüze faize pek çok taraftar yanında yadsınamayacak bir muhalefetin olduğu da bilinmektedir. Ancak iktisadın gelişmesi ve kapitalizmin seli karşısında bu muhalefetin sesini kimseye duyuramadığı da açıktır. Bununla birlikte kapitalizmin krizlerinde faizin günahkâr muamelesi gördüğü de Marx'dan beri bilinmektedir. Marx'ın bu konuda dinlerle aynı noktaya, farklı amaçlarla gelmesi ilginçtir. Keynes faize Marx kadar eleştirel bakmasına rağmen Smith'le aynı düşüncededir ve kanuni olarak faizin düşük düzeyde tutulmasından yanadır. Özellikle bunalımlarla ilgili olarak düşünce üreten Keynes, faizi bir kısa dönem iktisat politikası aracı olarak görmüş ve onu likidite ter-

cihi teorisiyle iktisadi davranışlara bağlamıştır (Bkz. General Theory, 1964, s.197-209).

Geldiğimiz noktada faiz hem ekonomiyi etkileme aracı olarak merkez bankalarınca yapılan politikalarda, hem de kişilerin davranış ve seçimlerinde iktisat teori ve uygulamalarının tam merkezinde yer almaktadır. Bütün büyük ekonomilerin merkez bankaları politika faizi olarak bir oranı ekonominin aktörlerini etkilemek amacıyla ve onların davranışlarına öncülük ederek tespit etmekte ve bu oranla gidişatı yönetmektedir. Topyekün ısınma eğilimi gösteren ekonomilerin merkez bankaları, faiz oranlarını yükseltmekte; pörsüyen, kabuğuna çekilen ekonomilerin merkez bankaları ise harcamaları arttırmak için genişletici para politikası aleti olarak düşük faizle başlangıç yapmakta ve buradan toplam talebin ve istihdamın artması beklenmektedir. Elleriinde ekonomiyi çok iyi izleyen kadrolarla ve kestirim gücü yüksek tahmin imkanları olduğu için de sıkıntı başlamadan politika faizini ayarlamayı amaçlamaktadırlar. Ancak bazen öyle kriz selleri ortaya çıkmaktadır ki, merkez bankaları ne yaparlarsa yapsın, gelişme kendi kanunlarıyla ilerlemektedir. Nitekim dünyanın en profesyonel merkez bankası olan Fed bile 2007-2009 arası yaşanan Global Finansal Krizde ne yapacağı hususunda karar vermekte zorlandığı için kriz derinleşmiştir. Kriz öncesinde faizleri yükseltmesi krize yol açan teminat açıklarının en önemli sebeplerinden biri olurken, krizde faizlerin sıfırlanarak ortalığı paraya boğması ABD'yi krizden en erken çıkabilen ülke yapmıştır. Maliye politikasının etkin ve tek elden yürütülmesinin buradaki payını yabana atamasak da para politikasının ve onun merkezi aktörü olan faiz oranının ekonominin yönetiminde önemli bir araç olduğunu iktisatçılar kabul etmiştir. Bunun yerine konacak ve bu şekilde çalıştırılabilecek faizsiz bir ekonomiyi henüz formüle edebilmiş bir ortam görmüyoruz. Ancak arayışların da sürdüğü bilinmektedir¹⁷.

Günümüz iktisadında, kişilerin davranışlarına yön verdiği düşünülen üç faiz tanımı vardır. Bu üç tanımı bir tanıma indirdiğimiz zaman, fıkıhın veya hukukun yaptığını yapmış oluruz. Fıkıh faizi borca ilave, önceden şartlı reel fazlalık olarak tanımlıyor. Bu doğrudan ahlaki bir tanımdır. İktisadın faiz tanımlarıysa kişilerin iktisadi faaliyetlerinde paraya yakınlıklarını veya uzaklık-

¹⁷ İslâmi finans ve bankacılığı konusunda önemli gelişmeler olduğunu da belirtelim. Hem Batı'da risk sermayesi olarak hem de İslâm dünyasında faizsiz bankacılık adıyla işin hacmini büyüten çalışmaların kaynağında faizden kaçınan kesimin fonlarını yönetmeye talip olmak olduğunu görüyoruz. Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünün aktifleri toplam sektör aktiflerinin %5'i civarındadır (Bkz. BDDK haftalık vaziyetleri).

larını, ondan mahrumiyet ile ona sahip olmayı, onunla gelecek yapmak ile bugün arasında tercihte bulunmayı ifade etmelidir ve etmektedir.

Klasikler faizi tasarruf etmenin ödülü olarak tarif eder. Daha az tüketip daha çok yatırıma kaynak ayrılmasını isteyen bu düşünce, paranın sahibine daha fazla faiz verilirse kişinin, gelirinin daha çoğunu tasarruf edeceği düşünülmektedir.

Avusturya Okulu ise faizi, kişilerin bugünle gelecek arasındaki tercihlerine bağlayarak, geleceği bugüne tercih etmenin daha yüksek faizle mümkün olacağını ifade eder.

Görülebileceği gibi, klasiklerle Avusturya Okulu'nun tarifleri birbirine yakın ifadelerdir ve doğrudan tasarruf edenle ilgilidir. Keynes ise faizin tanımını bu kulvardan alarak onu bir maliyet kategorisi haline getirmektedir. Keynes'e göre faiz tasarrufları yatırıma dönüştürmenin bedelidir. Faizler yüksek olduğunda yatırımlar azalır, düşük olduğunda ise artar. Toplam harcamaların faizlerle ters hareket ederek ekonominin talebini ve istihdamını etkileme aracı olarak kullanılabilmesi de bu noktada belirtmek gerekir (Ertürk, 2016, s. 209).

Buraya kadar faizleri kişilerin davranışlarını yansıtan ya da reel ekonomiyi etkileme aracı olarak gösteren tanımlar verilmiştir. İş burada bitmemektedir. Meselenin bir de finansal tarafı vardır ki, orada finansal türevler dünyası ve o dünyanın hacmi reel alanın birkaç katı büyüklüktedir. 2016 rakamlarıyla dünyanın reel GSMH'sı yaklaşık yetmiş beş trilyon dolarken, finansal türevlerin büyüklüğünün bunun tam on katı olduğu hesaplanmaktadır. Bu alanın da temel aldığı gösterge, yine faizdir. Ve belki de faize muhalefet edilmesi gereken en önemli alan da bu alandır. Çünkü finansal türevler oyun alanıdır; pek çok bozukluğa da bu oyunlar sebebiyet vermektedir. Yeri olmadığı için burada üzerinde durulmayacaktır. Ancak yeni finansal mimarinin ürettiği bu oyunların sınırlandırılması düşüncesinde olduğumuzu da belirtmeden geçmemek gerekir.

Sonuç

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılması olabileceği gibi, faiz bir haksız kazanç damgasını Sümerlerden beri yemiş, Hammurabi kanunlarıyla açıkça yasak konusu olmuştur. Aynı yasakların Kitab-ı Mukaddes'te de olduğu müşahade edilmektedir. Kilise Kitab-ı Mukaddes'in emirlerini yerine getirme hususunda orta çağın sonlarına kadar çok titiz davranarak topladığı Konsül-

lerde, yasağa uymayanlara ne türden cezalar verileceğini de karara bağlamış, Papalığın bizzat kendi otoritesini kullanarak yahut taç giydirdiği krallara görev vererek faiz yasağını çiğneyenlere ağır cezalar vermiş veya verdirmiştir. Ancak Doğu-Batı ticaretinin gelişmesi, iktisadi hayatın canlılığının artması, ticaretten biriken finans kapitalin artması ve bankacılığın hızla gelişmesi 13.yy'dan itibaren faiz yasağında doktriner gedikler açılmasına sebep olmuştur. Skolastik bilgeler arasında çok önemli yeri olan ve çalışmaları kilise tarafından güvenilir kaynak ilan edilen Aziz Thomas Aquina bu konuda başı çekmiştir. Kredilendirme faaliyetleri ihtiyaçtan doğan borç ilişkilerinden ilk defa onunla ayrı düşünölmeye başlanmış ve böylece ilk doktriner gedik de açılmıştır. Ancak faiz yasağına esas darbeyi Kilisenin 15.yy'dan itibaren yeni bir parçalanma geçirmesi vurmuştur. Protestanlığın ve Calvenizm'in yeni kiliseler olarak bu parçalanmayı ve bizzat kilise eliyle faize göz yummayı gündeme getirmiştir. Protestanlık sınırlı faize göz yumarken Calvenizm'in bizzat kurucusunun düşünceleriyle faiz yasağına cepheden saldırılmıştır. Bunun temel sebebinin hızlı iktisadi gelişme olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Amerika'nın keşfi oradan Avrupa'ya akan kıymetli madenler Avrupa'da Doğu ile ticaret için geliştirilen kumpanyalar ve bu sürecin banka ve kredi faaliyetleri ile yoğun ilişkisi başı çekmiştir. Finansal sermaye anlamında kapital kelimesi 13.yy'dan itibaren Latinceye girmiş oradan da Batı dillerine yayılmıştır. Gelişen burjuvaji ile günlük hayatın iktisadi düzeni haline gelen kapitalizm kar ve faizi paralel alan kazançları yapmıştır. Aydınlanma döneminin pek çok düşünürünün doğum tarihlerine bakılırsa 1600 ve 1700'lü yıllar faizin düşünsel anlamda pek çok savunucusunu ortaya çıkarmıştır. Günah derdi olmayan Kiliseden kopuk rasyonel bir düşünce iklimine girilen dönem olarak Aydınlanma faiz yasağının umursanmadığı bir dönem olmuştur. Kapital kelimesinden 4 asır sonra 1740 yılında Kapitalist kelimesi de gündelik hayatın kelimesi olmuştur. İktisat politikası aracı olarak faizin düşürölmesi 16.yy'da Avrupa'da uygulanıyordu. Uluslar arası rekabet ve ekonomik gelişme heyecanının bunda payı olduğu söylenebilir. Laik otoritenin de desteğıyle faiz yasakları artık sert cezalarla yürümüyordu. Ancak Katolik İtalya'da faiz yasağına ilk darbeyi 1515 yılında bankaların masraf adı altında aldıkları işlem ücretlerinin vurnması önemli bir dönüşümdür. Bu tarihten itibaren Kilise faiz yasağını kaldırmasa da Konsüllerin gündemi yapmaktan büyük ölçüde çıkarmıştır. Çünkü laik otorite Kiliseden çok gündelik hayatın hizmetine girmeye eğilim göstermiştir. Aydınlanma ve rasyonel düşünce (Kiliseden kopuş) faizi yasaklayan kanunların ilgasına giden yolun açılmasında da büyük rol oynamıştır.

17.yy'dan başlayarak doktoriner gelişmesini tamamlayan iktisat disiplini ise faizi bir iktisat politikası aracı haline büründürmüştür. Ancak kilise için faiz bir ahlaki mesele olmaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akalın, K.H. (2013.) Orta çağ Avrupa'sının iktisat tarihinde faiz yasağının kökenleri. *DEUSBF Dergisi*, 15(2), 187-208.
- Alatlı, A. (2010). *Batı'ya yön veren metinler*, KMYO Yayını, IV Cilt.
- Arnhart, L. (2004). *Plato'dan Rawls'a siyasi düşünce tarihi*, (Çev. Ahmet Kemal Bayram), Ankara: Adres Yayınları.
- Bohm-Bawerk, E. V. (1890). *Capital and Interest*, London: Macmillan.
- Bentham, J. (1787). *A defence of usury*. London.
- Braudel, F. (2004). *Maddi uygarlık, mübadele oyunları*, (çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Yayını.
- Brook, Y. (2007). The morality of moneylending: A short history. *The Objective Standard*, 2(3), 9-45.
- Clary, B. J. (2011). Institutional usury and the banks. *Review of Social Economy*, LXIX(4), 419-438.
- Colstan, K. (2016). Sacramental usury in the merchant of Venice. *Logic*, 19(1), 98-129.
- Çağatay, N. (1971). *Osmanlı İmparatorluğu'nda riba-faiz konusu, para vakıfları ve bankacılık*
- Day, C. (1938). *A history of commerce*, Fourth Edition, Longman,
- Dempsey, B. W. (1943). *Interest and usury*. Washington.
- Elliot, C. (1902). *Usury, a scriptural, ethical and economic view*. Omnia Vertas.
- Ertürk, E. ve Görkem B. (2014). 15. yy. Floransasında finansallaşma ve kriz İçinde” *Medeniyetler Güzergahı İpek Yolu*, (Der: Mehmet Bulut), Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayını.
- Ertürk, E. (2017). *İktisat: Kavram, ilke, politika*. Bursa: Alfa Aktüel.
- Ertürk, E. (2016). *Makro iktisat*. Bursa: Alfa Aktüel.
- Fontaine, L. (2014). *The moral economy*. Cambridge University Press.
- Geisst, C. R. (2013). *Beggar thy neighbor: A history of usury and debt*. University of Pennsylvania Press.
- Hawkes, D. (2010). *The culture of usury in renaissance England*. Palgrave, Macmillan, 1st Edition.
- Keynes, J. M. (1963), “Economic Possibilities For Our Grandchildren” in *Essays in Persuasion*, New York.
- Keynes, J. M. (1964). *General theory of employment, interest, and money*. New York: A Harbinger Book.
- Kitabı Mukaddes
- Koyama, M. (2010). Evading the ‘Taint of Usury’: The usury prohibition as a barrier to entry. *Explorations in Economic History*, 47(4), 420-442.
- Kurt, İ. (2014). Hıristiyanlık'ta faiz yasağı: 15. yüzyıla kadar kilise hukukunda faiz yasağının temellendirilmesi. T&I Entertainment.
- Küçükkalay, A.M. (2017). *Adil fiyat*. İstanbul: Ötügen.

- Küçükkalay, A. M. (2018). *İktisadi düşüncede faiz*. Konya: Çizgi Kitabevi
- Langholm, O. (1992). *Economics in the medieval schools*, New York: Leiden.
- Lapidus, A. (1991). *Information and risk in the medieval doctrine of usury during the thirteenth century* in William Barber, *Perspectives on the History of Economic Thought*, Vol 5, Edward Elgar pp. 23-28.
- Levy, D. (1987). Adam Smith's case for usury laws. *History of Political Economy* 19(3), 387-400.
- Long, D. S., Fox, N. R. ve York, T. (2007). *Calculated futures: Theology, ethics, and economics*. Baylor University Press.
- Mayer, R. (2013). When and why usury should be prohibited. *Journal of Business Ethics*, 116, 513-527.
- Meeks, M. D. (2011). The peril of usury in the christian. *Interpretation*, April, 128-140.
- Munro, J. H. (2011). *Usury, calvinism and credit in the protestant England: from the sixteenth century to the industrial revolution*. Working Paper, June 28.
- Nelson, B. (1969). *The idea of usury*. University of Chicago Press.
- Neumark, F. (1943). *İktisadi düşünce tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Newton, W. (2011). Usury of Catholic social doctrine: the elephant in the room. *The Pastoral Review*, 8(1), 14-19.
- North, D. ve Thomas, R.p. (1973). *The Rise of the Westren World, A new Economic History*, Cambridge University Press.
- Oktar, İ. (1999). Osmanlı devleti'nde faiz. *Yönetim*, 10(33), 53-64.
- Pamuk, Ş. (1999). *Paranın tarihi*, İstanbul: TVYY, 3. B.,
- Persky, J. (2007). Retrospectives; From usury to interest. *Journal of Economic Perspectives*, 21(1), 227-236.
- Posner, E. A. (1995). Contract law in the welfare state: A defanse of unconscionability doctrine, usury laws, and related limitations on the freedom to contract. *Journal of Legal Studies*, XXIV, 284-319.
- Qureshi, F.A. (2016). *History of usury prohibition* Hfc chairman, January 13.
- Rahman, F. (1964). Riba and interest. *Islamic Studies JIIR, Karachi*, III(1), 1-43
- Schumpeter, J.A, (1954). *History of economic analysis*. Allen & Unwin.
- Smith, A. (1789). *The wealth of nations*, ed.by Edwin Connan. London: Methuen & Co., Ltd.
- Sombart, W. (2011). *Burjuva* (Çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2. Basım.
- Turan, O. (1953). Selçuklu Türkiye'sinde faizle para ikrazına dair bir vesika. *Bellekten* 16(62), Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Uludağ, S. (1988). İslâm'da faiz meselesine yeni bir bakış. İstanbul:Dergâh Yayınları.
- Vincent, J. (2014). *Historical, religious and scholastic prohibition of usury: The common origins of western and Islamic financial practices*, Setan Hall University, Law School, (Paper 600)
- Visser, W. A. M. ve McIntosh, A. (1998). History of usury prohibition a short rewiev at the historical critique of usury. *Accounting, Business and Financial History*, 8(2), 175-189.
- Wilson, T. (1925). *A discourse upon usury with a historical introduction by R. H. Towney*. London.
- Zippy, T. D. (2017). Usury, Frequently Asked Questions.